

Journal of Comparative Literature

Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 12, No. 23, Winter 2021

**Comparison of Resistance and Persistence Ideas in the Poetry
of Khalil Matran and Shafiei Kadkani***

shokouh fourjanizade ¹

1. Introduction

Resistance and persistence poetry aims to express social problems and apply humanization in the literature. It aims to clarify undesirable conditions in terms of social and political problems and anomalies. Khalil Matran and Shafiei Kadkani are two well-known contemporary Arab and Persian poets, whose poetry is imbued with considerable and valuable concepts of resistance and protest. This study makes an attempt to compare resistance and persistence ideas in the poetry of these two poets, to determine their similarities and differences, and to determine how the same conditions in the two geographical areas have contributed to the thought unity of the two poets. The results of the analysis revealed that, given the same political thoughts, Khalil Matran showed creativity in connecting the historical narratives with the contemporary conditions, while Shafiei Kadkani succeeded in creating and using symbolism in the resistance and persistence literature.

*Date received: 18/11/2018

Date accepted: 02/11/2020

1. Ph.D. student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Isfahan, Iran. E-mail: shokooh_forjanizade@yahoo.com.

2. Methodology

A comparative-descriptive method was used in this study to compare the lines of thought of the two poets. The data was collected from *The book of poems* by Khalil Matran and the book *A mirror for voices* by Shafiei Kadkani. The random sampling method was used for this purpose. The comparative method was used to better understand the poetry of the two poets. This study aimed to determine the similarities, differences, methods of expression, and attitudes of the two poets in the two different time periods and with different languages but with the same idea of the fight tyranny.

3. Discussion

The lack of freedom of expressing human concerns led Khalil Matran and Shafiei Kadkani to use the language of poetry to portrait the tyranny dominant in the Iranian and Egyptian societies. The chaotic social, political, and cultural circumstances of the Iranian society and the Arab societies and familiarity with the Western literature are among the most important common themes in the protest literature among Persian and Arab poets. Khalil Matran was a follower of Romanticism, but he developed a tendency toward protest narrative poetry, given social and human concerns and expression of the idea of freedom. He was a freedom-fighter who lived under the dictatorship of Abdol-Hamid in Lebanon, during which time there were clashes among different religious sects. He was fully aware of the important events of the late 19th century and the first half of the 20th century in the Arab countries (Hussein Mansour, 1977, p. 27). He was one of the first contemporary poets who introduced fictional and epic literature majestically into the Arabic literature and poetry.

He succeeded in connecting material and spiritual matters in many of his stories and in adapting his method based on the requirements of

a given story. He was a freedom-fighter who fought tyranny, submission, neglect, and backwardness.

Shafiei Kadkani was a great Iranian poet who lived after the Constitutional Revolution. His poetry was mainly concerned with social matters. The suppressive political atmosphere at the time led Shafiei Kadkani to use symbolism in his poems to portrait social issues. His main mission was to spread awareness in the society. He obliged himself to represent social events, injustices, and voices of freedom-fighters and their murdering in his poetry. His main motifs include freedom-fighting, fighting for liberation of country, enlightenment, mourning the death of victims, and social criticism. His prolific mind reflected human thoughts differently by focusing on social problems, and such a reflection was his social criticism.

Living under a dictatorship and human concerns have caused poets to express freedom-fighting thoughts. Khalil Matran fought tyranny, submission, neglect, and backwardness and played a major role in his people's political awareness. Shafiei Kadkani was also aware of injustices and tyranny and suppression in his time period and zealously represented people's suffering. The similarities in motifs between the two poets include encouraging to fighting, resistance and persistence, calling for awareness, commemorating fighters, condemning ignorance and unawareness, exalting freedom, and hoping for victory over tyranny.

Khalil Matran speaks indirectly in his historical and political elegies and also makes use of historical and national elements of other countries. He lived in Egypt, hidden from the Ottomans, and their rulers and spies. He represented suffering of freedom-fighters caused by the dictatorship of Sultan Abdol-Hamid by using the historical tools and with reference to Khosro Anushiravan. Therefore, he wrote an elegy called "Murder of Bozorgmehr" to state how this Persian king ruled with absolute authority and how such ruling method

directed him toward oppression and injustice (Zeif, 1707, p. 130). Shafiei Kadkani emphasized the necessity of resistance and persistence by using positive and negative symbols and by portraying the oppressed and oppressors such as the Tatar people, Genghis Khan, Siyavash, and Bijan.

Khalil Matran was a freedom-seeking poet. He despised tyranny, oppression, and imperialism. He was fully aware of history. He portrayed the defeat of the Germans in the best way in The elegy 'Iyana Battle.' By portraying the doom of the Germans, he alluded to the situation of his own country fellows being oppressed by the Ottomans (Zeif, 1707, p. 129). Silence over oppression is also portrayed in different ways in Shafiei Kadkani's poetry. He criticized the chaotic conditions of his society, in that why the people were indifferent to each other and felt no empathy for each other because of the tyranny over the society.

Khalil Matran believed that people's synergy and empathy, which results from their awakening to tyranny, leads to the desirable end. To prove this claim, he referred to the year 1870. In that year, the Germans stood up for their dignity. After calling for the awakening of the society and shifting away from silence, Shafiei Kadkani referred to fighters who did not succumb to tyranny, had enlightened thoughts, fought for their ideals, and had no fear of the coming events.

Khalil Matran attributed the people's contempt to ignorance, which was widely painful. He called for awakening, justice, and national and ethnic awareness and condemned oppression and oppressors. By narrating the history of Anushirvan, he called for awakening. Shafiei Kadkani criticized indifferent and neglectful people, who take no responsibility and seek a wrong peace in their ignorance and neglect. He described a silence and suppression, in which people choose to become neglectful instead of awakening and rising.

Abdol-Hamid's authoritarian regime fell in 1908. Then, Khalil Matran let out deep cries by writing the elegy "Freedom Greetings". Shafiei Kadkani's social thought was mainly constituted by his efforts in fighting for the ideal of freedom. In his poetry, freedom is represented by such symbols as rain, spring, garden, and lightning. In the ideal attitude of Shafiei Kadkani, no force can prohibit freedom, which can be established freely everywhere. Khalil Matran did not call for rising against oppressors explicitly in none of his poems. He only tended to convey his messages implicitly and covertly. Despite tyranny and oppression, Shafiei Kadkani did not lose hope for freedom and victory. And despite suppression, he still wrote poems of freedom and did not lose hope for victory over oppressors.

4. Conclusion

In the comparative analysis of the two poets under study, it was found that they were influenced by the same cultural, social, and political conditions and performed their poetic duty. Khalil Matran's contribution was to write elegies imbued with cries of anger and protest. By using allusions, he showed a prospect of repetition of the people's ignorance and neglect. Therefore, he called for awakening, justice, and national awareness. The main feature of Shafiei Kadkani's poetry is the use of symbolism. His poetry is free from sloganeering and political content, and the artistic use of natural elements makes its poetry more artistic and interpretable. The results of the comparative analysis of the protest poetries of Khalil Matran and Shafiei Kadkani revealed that these two poets played a similar role in awakening the people and fighting tyranny under the influence of the European literature, and that the suppressive atmospheres of the two societies and the lack of freedom of expression, the sense of responsibility, and social and human commitment caused them to use symbolism and narrative poetry.

Both poets used an implicit language and similar themes and contents to criticize tyranny and performed their artistic missions in an appropriate manner for their audiences. Khalil Matran used the historical narratives of other countries and allusions to express his protest to tyranny. And Shafiei Kadkani succeeded in writing narrative protest poetry by using literary devices such as analogies, symbolism, and metaphors under the influence of natural elements. In sum, they were committed poets who did not remain silent over the socio-political events of their time periods and performed their social missions by their arts.

Keywords: Resistance and persistence literature, Protest literature, Khalil Matran, Muhammadreza Shafiei Kadkani, Comparative literature.

References [In Persian]:

- Al-Fakhoori, H. (2004). *The history of the Arabic literature from the age of ignorance to the current century* (A. Ayati, Trans.). Tehran: Toos.
- Eshghooni, M. (1991). *The Lebanese poets: Khalil Matran*. Beirut: Dar Al-Mashregh.
- Hussein Mansour, S. (1977). *Renewal in Khalil Matran's poetry*. Alexandria: The Egyptian Authority.
- Mandoor, M. (1954). *Lectures on Khalil Matran*. Egypt: Institute of Higher Arab Studies.

- Matran, Kh. (1949). *Book of poems of Khalil Matran*. Cairo: Dar Al-Maaref.
- Osvar, M. (2002). *Pioneers of today's Arabic poetry*. Tehran: Sokhan.
- Poormontaz, A. (1993). *Comprehensive encyclopedia* (Vol. 1). Tehran: Cultural Fairs Institute.
- Poornamdarian, T. (1989). *Symbols and symbolic stories in the Persian literature*. Tehran: Elmi variables Farhangi Institute.
- Razmjou, H. (2011). *All types of literature and their effects in the Persian language*. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad.
- Shafiei Kadkani, M. (1981). *Contemporary Arabic poetry*. Tehran: Toos.
- Shafiei Kadkani, M. (1997). *A mirror for voices*. Tehran: Sokhan.
- Shafiei Kadkani, M. (2006). *Lashes of spiritual progress*. Tehran: Agah.
- Zarghani, M. (2004). *The prospect of the contemporary Persian poetry*. Tehran: Sales.
- Zeif, Sh. (1707). *Research on the contemporary Arabic poetry*. Cairo: Dar Al-Maaref

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

تطبیق اندیشه‌های مقاومت و پایداری در

شعر خلیل مطران و شفیعی کدکنی*

شکوه فورجانی زاده^۱

چکیده

شعر مقاومت و پایداری و ادب اعتراض با هدف بیان نگرانی‌های اجتماعی و انسانی، بخشی از ادبیات است، که به منظور روشنگری از اوضاع نامطلوب نسبت به ناهنجاری‌ها و مشکلات جامعه در ساختار اجتماعی و سیاسی ابراز می‌شود. خلیل مطران و شفیعی کدکنی دو شاعر توانمند و مشهور ادبیات معاصر عربی و فارسی هستند، که شعر آن‌ها مفاهیم ارزشمند و قابل تأملی در زمینه اعتراض و مقاومت با مضامین نارضایتی از جامعه، تلاش برای مبارزه با استبداد، مدح و ستایش آزادی و یادبود آزادی‌خواهان دربردارد. این پژوهش به دلیل انعکاس مطالب مشترک در شعر دو شاعر به واکاوی میزان هنرآفرینی شعر آن‌ها در حوزه شعر مقاومت با تکیه بر روش تطبیقی - توصیفی پرداخته است، تا با بررسی وجوه اشتراک و افتراق خطوط فکری و شعری این دو شاعر بیان نماید، چگونه شرایط یکسان در دو منطقه جغرافیایی موجب ظهور و بروز وحدت اندیشه دو شاعر گردیده است. داده‌های مورد استفاده پژوهش دیوان خلیل مطران و کتاب آینه‌ای برای صداها از شفیعی کدکنی است و با روش نمونه‌گیری تصادفی با در نظر گرفتن موضوع انتخاب شده است. نتیجه حاصل از این بررسی نشان می‌دهد، با توجه به تفکرات سیاسی یکسان، خلاقیت مطران در ادب مقاومت و اعتراض در ایجاد ارتباط میان روایت تاریخی با شرایط روزگار معاصر و ابتکار شفیعی کدکنی در خلق و استفاده از نمادهای سمبلیک در ادب پایداری و اعتراض است.

واژه‌های کلیدی: ادب پایداری و مقاومت، ادب اعتراض، خلیل مطران، شفیعی کدکنی، ادبیات تطبیقی.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۱۲

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۸/۲۷

(DOI): 10.22103/jcl.2021.13073.2756

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، اصفهان، ایران. ایمیل: shokoo_h_forjanizade@yahoo.com

۱. مقدمه

با آغاز قرن بیستم شعر فارسی و عربی متأثر از مکاتب جدید اروپایی رویکرد اجتماعی گرفت و با پیدایش شعر نو و شرایط خاص حاکم بر جامعه، شعر بیش از پیش در خدمت اجتماع قرار گرفت. شاعران با اندیشه اصلاح و مخالفت در این زمینه فعالیت نمودند و حاصل فعالیت شاعران دستاوردهایی نو در شعر و نوشته به سبک اروپایی به وجود آورد.

در این زمان شاعران با تعهد و احساس مسئولیت، مسائل سیاسی و اجتماعی را که پژواک همه تحولات و شرایط جامعه بود، در شعر خود به تصویر کشیدند و موضوع اصلی شعر معاصر، انسان، دغدغه‌های انسانی، ایجاد حس مبارزه و آزادی‌خواهی شد. شاعران عرب از تک موضوعی در توصیف طبیعت و ادب بادیه‌نشینی گریختند و محور شعر عرب تغییر یافت. شفیع کدکنی در این مورد می‌گوید: «چیزی که در تمامی جوانب شعر قدیم عرب آشکار است، در شعر جدید، شاعر از آن روی برمی‌تابد، شعر زمینی می‌شود و در قلمرو مشکلات انسان بر روی زمین است.» (شفیع کدکنی، ۱۳۵۹: ۳۱). با این تغییر سرودن شعر با زمینه‌بیداری و آگاهی با توجه به شرایط حاکم بر جامعه به «موضوعاتی چون آزادی و رهایی ملی، مقاومت و لزوم بیداری ملت‌های عرب اختصاص یافت» (اسوار، ۱۳۸۱: ۵۱) و در تحولات اجتماعی و ادبی تأثیر بسزایی گذاشت.

ادبیات مقاومت و پایداری ادبیاتی است، که مفاهیم ارزشمند ایثار، مبارزه، شهادت، دفاع، وطن، ظالم و مظلوم را دربردارد و متعلق به دورانی است، که شاعران جامعه خود را در انواع ظلم و ستم، بی‌عدالتی، شکنجه و خشونت آواره و اسیر می‌بینند و با ابراز نابسامانی‌ها و مشکلات اجتماعی و سیاسی آگاه‌سازی افکار مردم جامعه را بر خود لازم می‌دانند.

شعر مقاومت، بیانگر لزوم تعهد در برابر حیات مادی و معنوی است و با هدف ایجاد روحیه مبارزه و اعتراض در برابر استبداد داخلی یا تجاوز بیگانگانی که از محدوده انسانیت خروج کرده و با زیر پا نهادن کرامت انسانی درد و اندوه رقم زده‌اند، سروده می‌شود. به طور کلی هر رفتاری که غیر از موافقت باشد و هرگونه نارضایتی از شرایط موجود، اعتراض تلقی می‌شود. اعتراض اولین واکنش برای استکبار ستیزی و مبارزه با استبداد است. انسان با تعهد و عشق به جامعه پیرامون خود و با پشتوانه معنوی و اعتقادی در برابر ظلم اعتراض می‌نماید و در برابر سختی‌های حاکم از استبداد، پایداری و مقاومت می‌کند، تا به نهایت آرمان‌های خود دست یابد.

ادب اعتراض، به هر نوع سروده یا نوشته‌ای گفته می‌شود، که شاعر یا نویسنده در ضمن مخالفت با شرایط موجود نشان می‌دهد، گاه با کلیت یک ساختار و گاه با بخشی از آن مشکل دارد. ادبیات اعتراض در تعریف چنین است: «ادبیاتی که هدف از انتشار آن،

اعتراض نسبت به چیزی و معمولاً اعتراض به اوضاع سیاسی است.» (پورممتاز، ۱۳۷۲: ۳۹۵). در تعریفی کامل‌تر در این نوع «ادبیاتی است، که از نظام‌های سیاسی و اجتماعی خاص حمایت می‌کند و یا با نظام‌های بخصوصی به ستیز برمی‌خیزد و از آن‌ها زبان به انتقاد می‌گشاید.» (رزمجو، ۱۳۹۰: ۸۲).

شعر اعتراض در ادبیات سنتی و در شعر شاعرانی چون ناصر خسرو، سنایی، سعدی، حافظ و دیگر شاعران برای بیان انتقاد از شرایط روزگار و ذکر آرمان‌ها به صورت رمز و در قالب طنز، کنایه و اندرز وجود دارد. شرایط سیاسی اجتماع، در هر دوره اندیشمندان و هنرمندان را متعهد بر رسالت آگاهی مردم از رویدادهای اجتماعی می‌نمود و شاعران و نویسندگان نسبت به ناهنجاری‌های حاکم احساس مسئولیت می‌کردند و واکنش آن‌ها در آثار ادبی موجب پیدایش ادبیات مقاومت، پایداری و اعتراض شده است.

۱-۱. مطران و شفیعی کدکنی

خلیل مطران در سال ۱۸۷۲م. در بعلبک لبنان دیده به جهان گشود. تحصیلات خود را در بیروت نزد استاد خلیل الیازجی و برادرش ابراهیم الیازجی به پایان رساند و زبان‌های فرانسوی و ترکی را در آنجا فراگرفت؛ سپس به عنوان نویسنده در *مجلة الاحوال البیروتیه* مشغول کار شد. او به علت سرودن قصیده‌ای علیه سلطان عبدالحمید مجبور به ترک بیروت و رفتن به فرانسه شد. بعد از دو سال اقامت در پاریس به مصر مهاجرت کرد و در آنجا *مجلة المصریه* و *روزنامه الجوائب المصریه* را منتشر ساخت. بعد از مدتی روزنامه‌نگاری را رها کرد و به سرودن شعر به خصوص در زمینه مدح و رثا و وصف پرداخت و به شاعر القطرین و شاعر الاقطار العربیه ملقب شد.

مطران به ادبیات فرانسه و انگلیس آشنایی داشت و نمایش نامه‌هایی از شکسپیر، ویکتور هوگو و راسین را به زبان عربی ترجمه کرد. دیوان شعری او به نام *دیوان الخلیل* در چهار جزء در زمان حیات و بعد از مرگش منتشر شده است. از قصاید مشهور او می‌توان «السماء»، «نیرون»، «الاسد الباکی»، «فتاه الجبل الاسود»، «قتل بزرجمهر» «فی ظل تمثال رعمسیس» و «آثار بعلبک» را نام برد. مطران در سال ۱۹۴۹ در قاهره درگذشت (ر.ک: الفاخوری، ۱۳۸۳: ۷۳۰-۷۳۶).

محمدرضا شفیعی کدکنی با تخلص (م. سرشک) در ۱۹ مهرماه ۱۳۱۸ در کدکن نیشابور متولد شد. مقدمات علوم عربی را نزد پدر آموخت و برای ادامه تحصیل راهی مشهد شد. در این دوره نزد استادانی چون شیخ هاشم قزوینی و ادیب نیشابوری آموزش دید. پس از آن به دانشگاه فردوسی مشهد رفت. دکتر فیاض، دکتر غلامحسین یوسفی و دکتر رجایی بخارایی از فرهیختگانی بودند، که شفیعی کدکنی از محضرشان بهره برد. در تهران نیز در محضر استادانی نظیر علامه فروزانفر، دکتر پرویز ناتل خانلری تلمذ کرد، او سپس در

سمت استاد دانشگاه تهران به تحقیق و تربیت دانشجویان مشغول شد (ر.ک: زرقانی، ۱۳۸۳: ۵۶۹).

سروده‌های شفیع‌ی کدکنی در دو مجموعه *آینه‌ای برای صداها* با هفت دفتر به نام‌های «زمزمه‌ها، شبخوانی، از زبان برگ»، در کوچه‌های نیشابور، مثل درخت در شب باران، از بودن و سرودن، بوی جوی مولیان» و *هزاره دوم آهوی کوهی* با پنج دفتر به نام‌های «مرثیه‌های سرو کاشمر، خطی ز دلتنگی، غزل برای گل افتابگردان، در ستایش کبوترها، ستاره دنباله دار» جمع‌آوری شده است.

۲-۱. بیان مسئله

یکی از اهداف ادبیات تطبیقی یافتن وجوه مشترک با هدف نزدیک کردن بشریت است. شاعران مورد بررسی در این پژوهش به واسطه زندگی در اوضاع نابسامان اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه ایران و جوامع عرب در بیان مخالفت خود با شرایط حاکم و مبارزه با استبداد از عقاید یکسانی استفاده می‌کنند و در مبارزه با استبداد با اندیشه‌های آزادی‌خواهانه با بندگی و غفلت مبارزه می‌نمایند و درد و رنج مردم را در اشعار خود نمایان می‌کنند. این پژوهش بر آن است، به روش تطبیقی و با هدف برشمردن عقاید مشترک و نزدیک کردن ملت‌ها، افکار دو ادیب معاصر فارسی و عربی را با موضوع مبارزه و پایداری، دعوت به بیداری، سرزنش جهل و بی‌خبری، مدح و ستایش آزادی، امید پیروزی بر استبداد مورد واکاوی قرار دهد.

۳-۱. پیشینه پژوهش

خلیل مطران و شفیع‌ی کدکنی دو شاعر برجسته در ادبیات معاصر فارسی و عرب هستند و آثار ارزشمند و آرا و اندیشه‌های آنان از جنبه‌های متعدد، موضوع پژوهش‌ها و مقالات بوده است. در میان این آثار، پژوهشی که هم‌خوانی کامل با موضوع پژوهش حاضر داشته باشد، موجود نیست، اما اندیشه‌های اجتماعی، مظاهر رومانتیک، نوستالژی، اندیشه غنایی و نمادپردازی در شعر این دو شاعر به صورت مستقل یا تطبیق با دیگر شاعران معاصر ایران در زمینه‌های شعری مختلف مورد بررسی قرار گرفته است، که عبارتند از:

۱. اندیشه‌های اجتماعی در اشعار شفیع‌ی کدکنی در مجموعه *آینه‌ای برای صداها*، فاطمه فلاح زاده، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی.

۲. بررسی تطبیقی نوستالژی در شعر جبران خلیل جبران و شفیع‌ی کدکنی، عباس محمدیان، مسلم رجیبی، نشریه ادبیات تطبیقی.

۳. بررسی عناصر ساختار غزل‌های سیاسی- اجتماعی در اشعار هوشنگ ابتهاج و شفیع‌ی کدکنی، ابراهیم اقبالی، حسین رسول زاده، مجله تاریخ ادبیات.

۴. نمادپردازی در شعر شفیعی کدکنی، حجت الله بهمنی مطلق، فصلنامه مطالعات نقد ادبی.
۵. مظاهر رماتیک در اشعار خلیل مطران، فیروز حریرچی، مجتبی محمدی مزرعه شاهی، دو فصلنامه تخصصی علوم ادبی.
۶. مقایسه تطبیقی شعر روایی نیما یوشیج و خلیل مطران، علی سلیمی، بدری یاری نظام‌آبادی، پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت.
۷. جلوه‌های عشق در شعر خلیل مطران، ناهده فوزی، سارا خنشا، بهارستان سخن.
۸. بررسی نماد شیر در شعر نیما یوشیج و خلیل مطران، علی سلیمی، فاطمه سلیمی، فصلنامه نقد و ادبیات تطبیقی.

۱-۴. ضرورت و اهمیت پژوهش

انجام پژوهش‌های تطبیقی در جهت فهم بهتر اشعار دو شاعر انجام می‌شود. این بررسی با اهمیت مشخص نمودن تفاوت‌ها، اشتراک و شیوه بیان و نگاه دو شاعر در دوره مختلف زمانی با زبانی متفاوت ولی با اندیشه یکسان مبارزه طلبی با استبداد انجام شده است و بیان می‌کند، هر شاعر چگونه به صورت غیرمستقیم عقاید و مخالفت‌های خود را به گوش مخاطب خویش رسانده است. نمایان سازی مصادیق هم‌نوایی در دو ادب فارسی و عربی، ضرورت مهم پژوهش به حساب می‌آید.

۲. بحث و بررسی

تهدید و عدم آزادی در بیان دغدغه‌های انسانی، مطران و شفیعی کدکنی را به سوی استفاده از زبان شعر برای بیان استبداد حاکم در جامعه ایران و مصر سوق داد. شفیعی کدکنی تشویق به مبارزه، ستایش آزادی، مقاومت در برابر ظلم و ایستادگی برای رسیدن به استقلال را در شعر خود با زبان رمز به تصویر کشید و خلیل مطران نیز برای بیان صدای اعتراض خود شعر روایی را وارد شعر معاصر عربی کرد و میان یک روایت تاریخی با شرایط زمان خود ارتباط برقرار نمود. در این بخش میزان هنرآفرینی دو شاعر در شعر پایداری و مقاومت، وجه اشتراک و افتراق و هم‌سویی و تشابه آن در هدایت اجتماع و بیدارسازی مردم در مضامین و جنبه‌های مختلف بررسی می‌شود.

۲-۱. اندیشه سیاسی و اجتماعی دو شاعر

اوضاع نابسامان اجتماعی، سیاسی، فرهنگی جامعه ایران و جوامع عرب و آشنایی با ادبیات غربی از مهم‌ترین زمینه‌های اشتراک در ادب اعتراض در بین شاعران فارسی و عربی است.

مطران از شاعران پیرو مکتب رمانتیک بوده است، اما با وجود دغدغه‌های انسانی و اجتماعی و بیان اندیشه آزادی به شعر روایی اعتراض روی می‌آورد. وی از آزادی‌خواهان و مبارزانی بود که در لبنان به دوره استبداد عبدالحمید و مبارزه با آزادی‌خواهی و ایجاد اختلاف بین فرقه‌های دینی زندگی می‌کرد. او از حوادث اواخر قرن نوزدهم و نیمه نخست قرن بیستم زمانی که در کشورهای عربی حوادث مهمی روی داد و مردم در سرزمین‌های مصر و لبنان به دلیل استبداد عبدالحمید و اشغال انگلیس در رنج و گرفتاری بودند، آگاهی کامل داشت (حسین منصور، ۱۹۷۷: ۲۷). مطران به حق شاعر حماسه و تاریخ و اجتماع بود و در میان معاصران نخستین کسی بود، که ادبیات داستانی و حماسی را به شکل باشکوهی وارد شعر و ادب عربی کرد. او در قالب شعر روایی موضوعات مختلفی مانند: زن، موضوعات اجتماعی، تاریخی و سیاسی را بیان نموده است.

وی در بیشتر قصه‌هایش میان حوادث مادی و معنوی پیوند برقرار کرده و موفق شده است، اسلوب را بر اساس مقتضیات قصه وفق دهد و قصه را در میان فضاها و حوادث مادی و معنوی انتقال دهد. مطران بدون شک زمینه‌ای قوی را برای قصه شعری فراهم کرد و با این حال شعر عربی را از قالب قصیده به قالب محاوره خارج نکرد؛ به عبارت دیگر او شعر عربی به‌ویژه شعر قصصی را از حالت ذاتی و فردی، به موضوعی تبدیل کرد (عشقونی، ۱۹۹۱: ۹۷). مطران از آزادی‌خواهان و مبارزانی بود، که با بندگی و استبداد و غفلت و عقب‌ماندگی مبارزه کرد. «قصه اصلی مطران از اشعار حماسی، برانگیختن حس آزادی و آزادگی و قیام بر ضد ظالمان بود.» (همان: ۵۷). او در «قصاید تاریخی و سیاسی رمزگراست و در آن به رفتار حاکم و محکوم و گسترش روح حقیقت و آزادی و مساوات غیر مستقیم و به زبان رمز اشاره کرده و از تاریخ حاکمان سرزمین‌های دیگر بهره جسته است.» (مندور، ۱۹۵۴: ۶۱).

شفیعی کدکنی از شاعران بزرگ پس از مشروطه ایران است، موضوعات اجتماعی حجم زیادی از اشعار وی را دربر گرفته است. فضای سیاسی و اختناق حاکم بر روزگار، شفیعی کدکنی را بر آن داشت، تا به زبان رمز روی آورد و مسائل موجود در جامعه را در شعر خویش انعکاس دهد، اعتقاد و اندیشه او بر پایه رسالت آگاهی‌بخشی حاکم است و خود را موظف می‌داند، رخدادها، حوادث اجتماعی، بیداد استبداد، فریاد مبارزان و کشتار آن‌ها را منعکس کند.

درون‌مایه اشعار او بیشتر آزادی‌خواهی، مبارزه برای رهایی وطن، بیداری مردم، سوگنجان‌باختگان و انتقادهای اجتماعی است. وی معتقد است، توفیق در «زمینه شاعری از آن شاعرانی است که حال و هوای تازه را وارد یکی از صورت‌های شعری می‌کنند و یا به ایجاد ساخت صورت نو می‌پردازند.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۵: ۲۱). با این تفکر مشخص

است، که ذهن پربار و غنی وی هنگامی که معطوف اجتماع و مسائل مربوط به آن می‌شود، انعکاس متفاوتی از اندیشه انسانی در شعر نمایان می‌کند. انعکاسی که انتقاد اجتماعی اوست، نه به زبان مستقیم بلکه در لفافه‌ای از رمز با الهام از طبیعت که با معنای متفاوتی از کلمات، برای بیان اعتراض و خشم، هدایت به بیداری، امید به پیروزی و حمایت از مبارزان و انقلابیون به کار می‌رود. در کلام شفيعی کدکنی هر کلمه و عبارت در مجموعه شعر مفهومی خاص دارد که مستقیم بیان نمی‌شود و این همان حال و هوایی تازه‌ای است که شاعر از آن سخن می‌گوید.

زندگی در سایه حکومت خودکامه و وجود دغدغه‌های انسانی زمینه بیان اندیشه‌های آزادی‌خواهانه را در شاعران به وجود آورد. مطران از مبارزانی است، که با بندگی و استبداد و غفلت و عقب‌ماندگی مبارزه می‌کند و تلاش دارد، نقش به‌سزایی در بیداری سیاسی مردم ایفا کند. شفيعی کدکنی نیز با آگاهی از درد زمانه و روزگار استبداد و خفقان، در بیان درد رنج مردم ستم‌دیده با احساس رسالت و تعهد اندیشه اعتقادی خود را در اشعارش نمایان می‌کند. از این روی نقاط اشتراک و افتراق مبارزه طلبی در شعر آن‌ها را در مضامین زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۲-۲. تشویق به مبارزه و پایداری

مطران در قصاید تاریخی و سیاسی غیرمستقیم سخن می‌گوید و با استفاده از عناصر ملی و تاریخی از تاریخ حاکمان سرزمین‌های دیگر بهره می‌جوید. وی در مصر به دور از چشم عثمانیان، حاکمان و جاسوسان‌شان زندگی می‌کرد، اما هرگز سخن به آشکار بیان نکرد و احساسات سیاسی خود را در پشت وقایع تاریخی به تصویر کشید. محمد مندور، نویسنده معاصر مصر، در این زمینه می‌گوید:

با وجود ترمّد مطران بر ضد استبداد عثمانی و انتقامش از سیاست آن‌ها در دیوانش یک قصیده نمی‌بینیم، که در آن کینه و دشمنی و تنفر بر ضد آن سیاست باشد. در واقع تکیه بر تاریخ عنصر اصلی تفکرات او در داستان سرایی است. (مندور، ۱۹۵۴: ۶۱)

وی رنج و آلام آزادی‌خواهان از سلطه سلطان عبدالحمید را با ابزار شناخته شده تاریخ و با یاد و نام خسرو انوشیروان به زبان آورد. «از این رو، قصیده‌ای با عنوان «مقتل بزرجمهر» سرود و در مطلع آن، از این پادشاه ایرانی و این که چگونه با آزادی و اختیار تمام حکومت می‌کرد و چگونه این شیوه حکومت، او را به طغیان و ظلم و بیداد کشاند و چگونه مردم ایران در برابر او عزت و کرامت خود را به خواری و ذلت بدل کردند» (ضیف، ۱۱۱۹: ۱۳۰)، سخن گفت:

سَجِدُوا لِكَسْرِي إِذْ بَدَأَ إِجْلَالًا كَسَجُودِهِمْ لِلشَّمْسِ إِذْ تَتَلَالَا
يَا أُمَّةَ الْفَرَسِ فِي الْعَلَا مَاذَا أَحَالَ بِكَ الْأَسْوَدَ سِخَالَا
كُنْتُمْ كِبَارًا فِي الْحُرُوبِ أَعَزَّةً وَالْيَوْمِ بِتُّمَّ صَاغِرِينَ ضِيَالَا
(مطران، ۱۹۴۹، الجزء الاول: ۱۲۰)

ترجمه: آن گاه که خسرو انوشیروان وارد شد، مردم از روی احترام به سجده رفتند، گویی آن‌ها در مقابل خورشید هنگامی که طلوع می‌کند، به سجده افتادند.
ای ایرانیان با اصل و نسب! چه چیزی شما را از شیران [خشمگین] به بره تبدیل کرده است؟
شما در جنگ‌ها مردمانی با عزت و بزرگ بودید، اما امروز خوار و ذلیل گشته‌اید.
بی‌گمان منظور مطران از خسرو انوشیروان، سلطان عبدالحمید بوده است. او زمانی که ملت انوشیروان را به دلیل خواری و ذلت در برابر استبداد و ظلم سرزنش می‌کند، در واقع ملت عبدالحمید را خطاب قرار داده است.
شفیعی کدکنی با در نظر گرفتن نمادهای مثبت و منفی و ترسیم کردن افراد ظالم و مظلوم با بیان حرکت ماندگار آن‌ها لزوم پایداری و مبارزه را اثبات می‌کند:
تاتار: از نمادهای خاص شعر شفیی کدکنی که برای بیان ستمگری است و رمز بیدادگری تمام غارتگرانی که در طول تاریخ بر قوم ایرانی ستم روا داشته‌اند:
«در بامداد رجعت تاتار/ دیواره‌های پست نشابور/ تسلیم نیزه‌های بلند است/ در هر کرانه‌ای/ فواره‌های خون.» (شفیی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۷۸)
«شب غارت تاران، همه سو فکنده سایه/ ز برون کسی نیاید چو به یاری تو، اینجا/ تو به آذرخشی این سایه دیوسار بشکن/ تو ز خویشتن برون آ، سپه تار بشکن.» (همان: ۲۸۴)
چنگیز: برای ترسیم چهره استبداد و خشونت حاکم بر جامعه، چنگیز را که یادآور وحشی‌گری و ویرانگری و قساوت است، رمزی از حکومت مستبد زمان خود قرار می‌دهد:
«برای سیر چنین باغ وحش چنگیزی/ مگر به گردن زرافه‌یی در آویزی.» (همان: ۴۹۵)
حلاج: شفیی کدکنی به زیبایی با استفاده از شخصیت تاریخی «حلاج» عارف بزرگ ایرانی و با تمثیلی نمادین به ستایش مبارزان بیداری می‌پردازد و حلاج را به عنوان الگویی تاریخی و حتی اسطوره‌ای برای روشنگری مردم و پدید آوردنده افکار و شخصیت‌های روشنگر معرفی می‌کند:
«در آینه دوباره نمایان شد/ با ابر گیسوانش در باد/ باز آن سرود سرخ «انا الحق» ورد زبان اوست/ تو در نماز عشق چه خواندی؟/ که سال‌ها ست/ بالای دار رفتی این شحنه‌های پیر/ از مردهات هنوز/ پرهیز می‌کنند.» (همان: ۲۷۵-۲۷۶)

از دیدگاه شفیعی کدکنی محدودیت و خفقان دوران حلاج حاکم است و بیان اندیشه در پنهانی است. پس حلاج به عنوان یک انسان آزاده، کلام و اندیشه او حاکم بر نگاه و افکار حقیقت جویان است.

سیاوش - بیژن: یکی از درون‌مایه‌های حاکم بر شعر کدکنی ستایش مبارزان و وصف ظلم و استبداد حاکم بر مظلومان است و چه نمادی برتر از سیاوش و بیژن برای معرفی و ستایش مبارزان می‌توان یافت:

«در ژرف این شب باز جویم حال یاران را / هر گوشه‌ای از این حصار پیر / صد بیژن آزاده در بند است / خون سیاوش جوان در ساغر افراسیاب پیر می‌جوشد / خونی که با هر قطره‌اش / صد صبح پیوند است» (همان: ۱۲۵-۱۲۴)

۲-۳. دعوت به بیداری

مطران شاعر آزادی و آزادی‌خواهی است. از ظلم و استبداد و استعمار بیزار است و از تاریخ آگاهی کامل دارد، وی در «قصیده «معرکه ایانا» به بهترین شکل حقایق تاریخی شکست آلمان‌ها را به تصویر می‌کشد، او با بیان سرانجام تلخ مردم آلمان تلاش می‌کند، به اشاره‌ای کنایه‌آمیز هموطنانش را در برابر ظلم و بیداد عثمانیان بیدار نماید.» (ضیف، ۱۱۱۹: ۱۲۹) وی با قدرت شاعری بی‌همتای خود از مردم سرزمینش درخواست می‌کند، وقایع گذشته را درس عبرتی بر شرایط فعلی خود قرار دهند، سکوت و بی‌توجهی را کنار گذاشته و قبل از وقوع رخدادهای جبران‌ناپذیر به پا خیزند:

و أقام أصحابُ البلاد مآثماً	و کسوا علی القتلی ثيابَ حداد
ناحت عرائسهم علی أزواجها	والأمهات بکت علی الأولاد
واشتدَّ حزنهم ولم یکم مجدياً	من بعد فقد أحبه و بلاد

(مطران، ۱۹۴۹: الجزء الاول: ۱۷)

معنی: دولت‌مردان مراسم عزا به پا کردند و بر پیکر کشته‌شدگان، جامه عزا پوشاندند. تازه عروسان بر مرگ شوهران خود نوحه سر دادند و مادران بر پیکر فرزندان گریستند. ناله و اندوه آن‌ها دو چندان شد، اما بعد از مرگ دوستان و از دست دادن کشور، این ناله چه فایده‌ای دارد!؟

جلوه‌های سکوت در برابر بیداد و ستم در شعر شفیعی کدکنی نیز نمودهای گوناگون دارد، سکوتی که منجر به فرو رفتن گلوله سربی در سینه آزادگان مبارز می‌شود:

«ای چشم نیلگونه دریا / ... بی‌رحمی سکوت تو امشب / در پاسخ ترنم این شور و اشتیاق / خاموشی گلوله سربی ست / در خون گرم سینه قرقاول جوان.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۹۳)

وی با دیدگاه انتقادی اوضاع نابسامان روزگار خویش را مورد نقد قرار می‌دهد، که چرا انسان‌ها فارغ از یکدیگر هستند و بر درد استبداد حاکم بر جامعه اظهار همدردی نمی‌کنند: «از آن درین محفل چو/ نی/ ما را نوایی برنخواست کز حریفان/ همدم درد آشنایی برنخواست با همه بیدادها کز چرخ/ بر ما می‌رود زیر محراب فلک/ دست دعایی برنخواست هیچ کس در اوج آزادی/ پری نگشود و باز زین همه مرغان دون همت/ همایی برنخواست شهسوار آرزوی ما به خاک و خون نشست وز کران دشت‌ها، گردی ز جایی برنخواست.» (همان: ۶۱-۶۰)

شاعر با بیانی آمیخته به سرزنش مردم از خاموشی در حمایت از مبارزان و پیوستن به آنان، شور و شعور برپا خاستن را یادآور می‌شود: «وقتی که بر چوبه دار/ مردی/ به لبخند خود/ صبح را فتح می‌کرد؛/.../ اما تو آن لحظه-ها را/ به خمیازه خویشتن می‌سپردی؛/ وان خشم و فریاد/ گردابی از عقده‌ها در گلویت/.../ وقتی گل سرخ پرپر شد از باد/ دیدی و خاموش نشستی/.../ وقتی که صد کوب از دور/ دستان این شب/ در خیمه آسمان ریخت/ تو روزن خانه را بر تماشای آن لحظه بستی.» (همان: ۲۵۶)

«همیشه دریا دریاست/ همیشه دریا طوفان دارد/ بگو برای چه خاموشی! بگو جوان بودند/ جوانه‌های برومند جنگل خاموش/ بگو برای چه می‌ترسی.» (همان: ۲۹۹-۲۹۸)

۲-۴. نکوداشت مبارزان

مطران بر این باور است، تلاش و همدلی که نتیجه بیداری مردم در برابر استبداد حاکم است، به هدف مطلوب منتهی می‌شود. وی برای اثبات این باور سال ۱۸۷۰ را به یادآور می‌شود، در آن سال آلمان‌ها برای دفاع از عزت و کرامت خود برخاستند و «آن‌گاه که فرانسویان متجاوز با دستانی آلوده به خون در شرایط نامساعدی به سر می‌بردند، آلمانی‌ها به پاریس حمله کردند و دروازه‌های آن را گشودند و پیروزمندان این را شهر فتح کردند و پیکره ظلم و ستم توسط آزادی‌خواهان انقلابی فرو پاشید.» (ضیف، ۱۱۱۹: ۱۲۹). مطران خشم آلمان‌ها و نتیجه باور برای مقاومت در برابر استبداد را این‌گونه به تصویر می‌کشد:

فاستعصموا بالصبر ثم تکافوا	و تحرروا من رق الاستعباد
وتأهبوا للثأر والأحقاد فی	أکبادهم کالبيض فی الأغمد
حتى إذا اشتدوا وضاق عدوهم	ذرعاً بهم أصلوه حرب جهاد
واستفتحوا باریس فاستوفوا بها	أوتارهم وشفوا صدی الأکباد
کل بمسعاہ یفوز ومن ینب	عنه الحوادث لم یفوز بمراد

(مطران، ۱۹۴۹: الجزء الاول: ۱۸-۱۷)

ترجمه: پس صبر و شکیبایی پیشه کردند و پشت در پشت یکدیگر از بند بردگی و بندگی رهایی یافتند.

برای انتقام آماده گشتند، در حالی که کینه‌ها در دل‌هایشان همچون شمشیرها در نیام بود. با قدرت به پیش رفتند و آتش جنگ را به راه انداختند به گونه‌ای که دشمن را عاجز و ناتوان کردند. پاریس را فتح کردند و انتقامشان را از آن گرفتند و جگرهای تشنه خود [به خون] را سیراب کردند. به راستی هر کس تلاش بکند، پیروز می‌شود و هر کس باحوادث روزگار روبرو نشود و با آن دست و پنجه نرم نکند، به هدف خود نمی‌رسد.

واضح است، مطران با به تصویر کشیدن پیروزی آلمان بر فرانسه، خواستار دعوت به قیام هموطنان خود علیه عثمانیان است، اما دعوت مردم به خیزش و انقلاب را علنی بیان نمی‌کند و هدف خود را به صورت پنهان و با بهره‌برداری از تاریخ مطرح می‌نماید. شفیع کدکنی پس از دعوت به بیداری و تغییر جامعه از سکون در غزل «آن عاشقان شرزه» از مبارزانی یاد می‌کند، که تن به تیرگی استبداد ندادند و اندیشه‌های روشنی داشتند که برای آرمان‌های خود مبارزه کردند و ترسی از حوادث نداشتند:

«آن عاشقان شرزه که با شب نزیستند، رفتند و شهر خفته نداشتند/ فریادشان، تموج شط حیات بود چون آذرخش در سخن خویش زیستند.» (شفیع کدکنی، ۱۳۷۶: ۳۸۸)

شب در این شعر نماد دوره استبداد و خفقان حاکم بر جامعه است، شبی که دلاوران آن را تحمل نمی‌کنند، با آن مبارزه می‌کنند و در این راه جان می‌دهند. مرغان نماد آزادی‌خواهان و مبارزان شهید و دریا نمادی از جامعه و مردم است، که در شعر به زیبایی و غیرمستقیم فضای حاکم بر دوران ترسیم و مبارزان آگاه تحسین می‌شوند. آزادی‌خواهان و مبارزانی که آرام و قرار نداشتند و بر دل بیداد هجوم بردند و نتیجه تلاش خود را به میهن خود تقدیم نمودند.

«مرغ‌های طوفان! پروازتان بلند! آرامش گلوله سربی را/ در خون خویشتن/ این‌گونه عاشقانه پذیرفتند/ این‌گونه مهربان/ زان سوی خواب مرداب، آوازتان بلند/ می‌خواهم از نسیم بپرسم:/ بی جزر و مد قلب شما/ آه/ دریا چگونه می‌تپد امروز؟» (همان: ۳۰۴-۳۰۳)

۲-۵. سرزنش جهل و بی‌خبری

مطران دلیل خواری و ذلت مردم را نادانی و جهالت می‌داند، دردی که در میان همه مردم شیوع یافته است؛ بنابراین هنگامی که حاکمان و پادشاهان بر آن‌ها چیرگی می‌یابند و آنان را به بردگی می‌کشانند، «مردم در برابر آن‌ها از خود، ذلت و خواری نشان می‌دهند، زیرا جهالت و نادانی چشم‌هایشان را کور کرده است و آن‌ها را بی‌ارزش و ناچیز کرده است» (ضیف، ۱۱۱۹: ۱۳۱). وی مردم را به عدالت و بیداری و آگاهی ملی و قومی دعوت

می‌کند، انقلاب سرکشان و ستمگران را محکوم می‌کند و احساس شهامت و دلاوری را تحریک می‌کند؛ «گویی تندباد شدیدی است، که برگ‌های زرد و خشک را برمی‌دارد تا برگ‌های سبز بروید» (عشقونی، ۱۹۹۱: ۱۷). مطران با روایت تاریخ انوشیروان نتیجه‌ای جز این ندارد، که هموطنان خود را مورد خطاب قرار دهد:

والجهل داءٌ قد تقادم عهده فی العالمین ولا یزال غصالا
لولا الجهاله لم یكونوا کلهم إلا خلایق إخوة أمثالا
لکن خفض اکثرین جناحهم رفع الملوک وسود الأبطالا
وإذا رأیت الموجَ یسفل بعضه ألفت تالیه طغی وتعالی
(مطران، ۱۹۴۹، الجزء الاول: ۱۲۱)

ترجمه: جهالت و نادانی در میان جهانیان و آدمیان دردی کهنه است، که درمانی ندارد.

اگر جهالت نبود همه مردم با یکدیگر برادر و برابر بودند.

اما احساس خواری و ذلت در میان بسیاری از مردمان، مقام پادشاهان را بالا برد و قهرمانان را سیادت داد.

آن‌ها (مردم و پادشاهان) همچون موج هستند، اگر قسمتی از موج پایین بیاید، دنباله آن سر به طغیان می‌گذارد و فراز می‌رود.

م. سرشک در اشعار خود افراد غافل و بی‌تفاوت را انتقاد می‌کند، افرادی که هیچ باری به دوش نمی‌گیرند و در کنج غفلت و جهالت، آرامشی دروغین برای خود انتخاب می‌کنند، شفیع کدکنی سکوتی را وصف می‌کند، که مردم به جای بیداری و قیام به خواب غفلت فرو رفته‌اند:

«هر شاخه به جای گل برآورده است / از ساقه سبز، برگ‌های خون / هر خار، زبان کفر
صحرايي ست / کنز خشم سوی تو آمده بیرون... / هان ای مزدا در این شب دیرند / تنها منم
که بیدار مانده‌ام بیدار / وین خیل اسیر بندگان تو / چون گله خوش چرای بی‌چوپان / در
دره خواب‌ها رها گشتند.» (شفیع کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۴۱-۱۴۰)

شفیع کدکنی با الهام از طبیعت انسان‌ها را دعوت به بیداری و دوری از غفلت می‌کند:

«بخوان به نام گل سرخ و عاشقانه بخوان /... / بخوان به نام گل سرخ در صحاری شب /
که باغ‌ها همه بیدار و بارور گردند.» (همان: ۲۴۱)

گل سرخ نماد آزادی خواهی است، مبارزانی که عاشقانه و با آگاهی در راه مبارزه گام می‌گذارند. بی‌خبران هم مورد خطاب شاعر قرار می‌گیرند، شاعر از آنان سؤال می‌کند، آیا در برابر سکوت خود پاسخی دارند و آیا توجهی برای خاموشی و غفلت‌شان هست؟

«ابر است و باران و باران / پایان خواب زمستانی باغ / آغاز بیداری جویباران / سالی چه دشوار سالی / بر تو گذشت و چه خاموش / از هیچ آواز و از هیچ شوری / بر خود نلر زیدی و شور و شعری / در چنگ فریاد تو پنجه نفعند.» (همان: ۲۵۷-۲۵۶)

ابر نماد انقلاب و قیام مردمی است، باران رمز مبارزان است و واژه نمادین باغ «رمز جامعه‌ای است، گرفتار استبداد و ظلم و ستم که یأس و ناامیدی بر مردم آن چیره شده است.» (پورنامداریان، ۱۳۶۸: ۳۷) جامعه‌ای که در یأس و ناامیدی به علت نابسامانی اجتماعی شرایط برای آن‌ها ناخوشایند است و مردمانی در بی‌خبری که مورد انتقاد شاعر قرار می‌گیرند.

۲-۶. مدح و ستایش آزادی

در سال ۱۹۰۸م، نظام استبدادی عبدالحمید فروپاشید و مردم در سرزمین‌های تحت سلطه عثمانی، به مناسبت قانون جدید به پای کوبی و شادی پرداختند و قصائد بلند سرودند و در آن از امید به آینده‌ای روشن سخن گفتند. در این هنگام، مطران از عمق درونش فریاد سربرآورد و قصیده «تحیه الحریه» را با مطلع زیر سرود:

الشَّمْسُ لِلأَشْبَاحِ	وَأَنْتِ لِلأَرْوَاحِ
کاشمس یا حریره	
أَنْتِ النِّعِيمُ وَأَحْلَى	وَأَنْتِ الحِیَاهِ وَأَعْلَى
للخَلْقِ یا حریره	
شَارِفَتِنَا فَانْتَعِشْنَا	وَفِي ظِلَالِكَ عِشْنَا
بالعدل یا حریره	
كُونِي لَنَا عَهْدَ سَعْدٍ	وَعَصْرَ فَخْرٍ وَمَجْدٍ
یدوم یا حریره	(مطران، ۱۹۴۹، الجزء الثاني: ۴۵)

ترجمه: خورشید برای اشباح و جنیان است و تو برای جان‌ها و روان‌های انسان‌ها.

ای آزادی! تو چون خورشید هستی.

ای آزادی! تو فردوس برین هستی و بسیار شیرین هستی، تو زندگی هستی، تو برای مردم بسیار باارزش هستی.

ای آزادی! بر ما وارد شدی و به ما جان تازه‌ای بخشیدی و ما در سایه‌سار تو با عدالت زندگی کردیم.

ای آزادی! برای ما دوره‌ای پایدار از سعادت و خوشبختی و فخر و عظمت باش.

اساس اندیشه اجتماعی م. سرشک پویش و تلاش وی برای مبارزه و پایداری به آرمان آزادی ختم می‌شود، در شعر وی آزادی نیز با نمادهای باران، تشبیه بهار، باغ و آذرخش به کاربرده شده است:

«باران! سرود دیگری سرکن / من نیز می‌دانم که در این سوگ / یاران را / یارای خاموشی گزیدن نیست.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۹۸)

در نگاه آرمانی شفیی کدکنی هیچ نیرویی جلودار آزادی و رهایی نیست، آزادی می‌آید و همه جا قدم می‌گذارد:

«می‌آید، می‌آید. مثل بهار، از همه سو می‌آید / دیوار / یا سیم خاردار / نمی‌داند / می‌آید / از پای و پویه باز نمی‌ماند.» (همان: ۲۵۵-۲۵۴)

و در شعری دیگر آزادی و رهایی را باغ می‌نامد:

«به نام تو، امروز، آواز دادم سحر را / به نام تو خواندم / درخت و پل و باد و نیلوفر صبحدم را / تو را باغ نامیدم و صبح در کوجه‌ها بالید / تو را در نفس‌های خود / آشیان دادم ای آذرخش مقدس!» (همان: ۳۳۷-۳۳۶)

شاعر تمام مظاهر زیبایی و روشنی را در آزادی محصور می‌کند. او آزادی را در اعماق جان خود، جای داده است و همواره آن را می‌ستاید.

۲-۷. امید پیروزی بر استبداد

مطران صراحت بیان ندارد و در هیچ قصیده‌ای به صراحت مردم را به قیام علیه اشغال‌گر دعوت نمی‌کند، تنها شیفته پنهان‌کاری و طفره‌رفتن است؛ با این وجود، «او در سال ۱۹۰۹م. که قانون مطبوعات در آن صادر شد و به دنبال آن، دهان‌ها بسته شد و آزادی‌ها محدود شد» (ضیف، ۱۱۱۹: ۱۳۷)، قصیده‌ای سرود و در آن چنین گفت:

کسروا الأقسام هل تکسیرها	یمنع الأیدی أن تنقش صخرها
قطوا الأیدی هل تقطیعها	یمنع الأعین أن تنظر شزرا
أطفئوا الأعین هل إطفأوها	یمنع الأنفاس أن تصعد زفرا
أحمدوا الأنفاس هذا جهدکم	و به منجاتنا منکم .. فشکرا

(مطران، ۱۹۴۹، الجزء الثاني: ۹)

توجه: قلم‌ها را بشکنید، اما آیا شکستن قلم‌ها می‌تواند، دست‌ها را از این که نقشی بر تخته سنگ رقم بزنند، باز دارد؟

دست‌ها را قطع کنید، اما آیا قطع کردن دست‌ها می‌تواند، چشم‌ها را از نگریستن با خشم باز دارد؟ فروغ چشم‌ها را خاموش کنید، اما آیا خاموش کردن نور چشم‌ها (کور کردن آن‌ها) می‌تواند جان‌ها را از آه کشیدن باز دارد؟

جان‌ها را خاموش کنید، (آن‌ها را بکشید). این نهایت تلاش شماست و با آن ما را از دست خودتان نجات خواهید داد.

م. سرشک معتقد است، هر چه مبارزان در راه هدفشان کشته شوند، زمین از وجودشان پاک نمی‌شود و علم مبارزه با استبداد هرگز شکسته و بر زمین افتاده نخواهد شد: «می‌گفتی ای عزیز! سترون شده‌ست خاک، اینک بین برابر چشم تو چیستند: هر صبح و شب به غارت طوفان روند و باز، باز آخرین شقایق این باغ نیستند.» (همان: ۳۸۸)

شفیعی کدکنی با وجود ظلمت و استبداد امید خود از آزادی و پیروزی را از دست نمی‌دهد و با وجود تاریکی و ظلمت بازهم سرود آزادی سر می‌دهد و از پیروزی در برابر ستمگر ناامید نشده و یأس بر خود راه نداده است:

«با آن که شب است و راه فریادی/ در هیچ سوی افق نمی‌بینم/ با این همه از لبان صد امید/ این زمزمه را دوباره می‌خوانم/ باشد که ز روزنی گذر گیرد/ شاید روزی کبوتر چاهی/ این زمزمه را دوباره سر گیرد/ و آنگاه به شادی هزاران لب/ آزاد به هر کرانه پر گیرد.» (همان: ۱۴۷)

«باز می‌گردم با دست تهی/ نه پرستویی با من نه خدایی نو/ نه سبویی آواز/ دست‌هایم خالی‌ست/ هیچ صحرائی این‌گونه سترون آیا/ خواب دیده‌ست کسی؟/ گاه می‌گوییم/ غم این نیست کک دستانم خالی‌ست/ کاسه چشمم لبریز رهایی‌هاست.» (همان: ۵۲-۵۰۱)

شاعر ایمان دارد، حتی اگر دستان مبارزان تهی از آزادی و نور باشد، او امیدوار چشم به رهایی و آزادی دوخته است.

۳. نتیجه‌گیری

ادبیات تطبیقی بررسی و تحلیل پدیده‌های زبانی و ادبی از زبانی به زبان دیگر است، که جلوه‌های مشترک بین زبان‌های مختلف را بررسی می‌نماید. در مطابقت انجام شده در این پژوهش دو شاعر مورد بررسی تحت تأثیرپذیری از شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی یکسان، احساس مسئولیت خویش را در هنر شاعری ابراز نموده‌اند.

هنرآفرینی خلیل مطران در سرودن قصایدی است، که صدای خشم و اعتراض اوست. وی با عنصر اصلی داستان‌پردازی با کاربرد شعر تلمیحی، افقی را می‌نگرد، که در جهل و غفلت ماندن مردم جامعه آن را تکرار خواهد کرد؛ به همین روی مردم را به عدالت و بیداری و آگاهی ملی دعوت می‌کند. ویژگی عمده شعر شفیع کدکنی رمزی بودن سخن اوست که موجب می‌شود، اشعار او از حالت شعار زدگی و شعر سیاسی عریان خارج شود و کاربرد هنرمندانه عناصر طبیعت، کلام او را هنری‌تر و تفسیرپذیر می‌نماید.

به طور کلی نتایج حاصل از بررسی تطبیقی شعر اعتراضی خلیل مطران و شفیعی کدکنی عبارت است از:

۱. خلیل مطران و شفیعی کدکنی دو شاعر نوگرا با تأثیرپذیری از ادبیات اروپایی نقشی مشابه در زمینه بیداری مردمی و مبارزه با استبداد ایفا کردند.

۲. شرایط استبدادی حاکم بر جامعه هر دو شاعر و عدم آزادی بیان و احساس مسئولیت و تعهد اجتماعی و انسانی هر دو شاعر را به استفاده از نماد، رمز و شعر روایی سوق داده است.

۳. هر دو شاعر با زبانی غیرصریح و با استفاده از مضامین و موضوعاتی مشابه چون: انتقاد از استبداد، ضرورت آزادی، ستایش آزادی، سوگ و مرثیه برای جان باختگان انقلابی، سرزنش بی‌خبران غافل، رسالت هنری خود را با شیوه متناسب و مؤثر بر مخاطب بیان نموده‌اند.

۴. خلیل مطران با استفاده از روایت‌های تاریخی دیگر ملل و با استفاده از امکان ادبی تلمیح، اندیشه مخالفت با استبداد خود را بیان کرده است و شفیعی کدکنی با بهره‌گیری از آرایه‌های ادبی تمثیل، رمز و استعاره با الهام از عناصر طبیعت به آفرینش شعر روایی اعتراض پرداخته است.

۵. خلیل مطران در شعر خود با استفاده از نام حاکمان دیگر ملل چون انوشیروان، نیرون و سایر حکام در شعر روایی خود سلطان عبدالحمید و حاکمان مستبد زمان خود را به انتقاد گرفته است و سرگذشت تلخ ملت آن‌ها را درس عبرتی برای هموطنان خود می‌داند.

۶. شفیعی کدکنی در شعر هنرمندانه خود، آزادی را در قالب تعبیری چون: خورشید، بهار، آذرخش مقدس، کبوتر، باغ، باران؛ جامعه استبداد زده را در باغ بی‌نجات، شهر خاموش و با تعبیری چون خزان، زمستان، شب، طوفان، قبیله تاتار، چنگیز، استبداد حاکم بر جامعه و مظلومان مبارز را با نام سیاوش، بیژن و حلاج و گل سرخ، جوانه‌های برومند، شقایق، ابر، دریا، یاد کرده است.

۷. شعر شفیعی کدکنی در مقایسه با شعر خلیل مطران به دلیل نمادینه بودن شعری فراملی و جاودان است.

به هر روی مطران و شفیعی کدکنی را باید شاعران متعهدی بدانیم، که در مقابل فضای سیاسی و اجتماعی عصر خود ساکت ننشستند و با هنر کلام رسالت اجتماعی خود را به انجام رساندند.

کتابنامه

- اسوار، موسی. (۱۳۸۱). *پیشگامان شعر امروز عرب*. تهران: سخن.

- پورممتاز، علیرضا. (۱۳۷۲). **فرهنگ جامع**. ج ۱. تهران: مؤسسه نمایشگاه‌های فرهنگی.
- پورنامداریان، تقی. (۱۳۶۸). **رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی**. تهران: علمی و فرهنگی.
- حسین منصور، سعید. (۱۹۷۷). **التجدید فی الشعر خلیل مطران**. اسکندریه: الهیئه المصریه.
- رزمجو، حسین. (۱۳۹۰). **انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی**. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- زرقانی، مهدی. (۱۳۸۳). **چشم انداز شعر معاصر ایران**. تهران: ثالث.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۶). **آینه‌ای برای صداها**. تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۵). **تازیانه‌های سلوک**. تهران: آگاه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۹). **شعر معاصر عرب**. تهران: توس.
- ضیف، شوقی. (۱۱۱۹). **دراسات فی الشعر العربی المعاصر**. قاهره: دارالمعارف.
- عشقونی، منیر. (۱۹۹۱). **شعراء لبنان: خلیل مطران**. بیروت: دارالمشرق.
- الفاخوری، حنا. (۱۳۸۳). **تاریخ ادبیات زبان عربی از عصر جاهلی تا قرن معاصر**. ترجمه: عبدالمحمد آیتی. تهران: توس.
- مطران، خلیل. (۱۹۴۹). **دیوان الخلیل**. قاهره: دارالمعارف.
- مندور، محمد (۱۹۵۴). **محاضرات عن خلیل مطران**. مصر: معهد الدراسات العربیه العالیه.